

PANEL**DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE
NEOLİBERAL POLİTİKALARIN TOPLUMA
YANSIMASI****Cem SOMEL*****1. Neoliberal siyasetin ortaya çıkışı**

Neoliberal politikaların topluma yansımalarını tartışmak için bu politikaların saiklerini, güdülerini hatırlamak gerekir. Neoliberalizm 20. yüzyılın ikinci yarısına damgasını vuran sosyal devlet anlayışının, ve az gelişmiş ülkelerde milli kalkınma davasının reddidir. Bu sebeple neoliberal politikaların topluma yansımalarını irdelemeye bu anlayışların nereden çıktığını hatırlamakla başlamak gerekir.

Sosyal devlet kurumunu ve milli kalkınma projesini doğuran başlıca etken, sermayenin sınıf olarak karşılaştığı işçi sınıfının mücadelesi ve sosyalizm tehdididir.

1950'lerde sosyalist devrim yapmış ülkeler kapitalist aleme, tam istihdamı gerçekleştirmiş olmakla ve toplumun bütün fertlerinin temel ihtiyaçlarını adil bir şekilde karşılamakla övünmekte idi. Demir perde edebiyatına rağmen bu propaganda hem gelişmiş ülkelerde, hem de az gelişmiş ülkelerde sınıflar arası dengeleri derinden etkiledi.

Sosyalist seçeneğin varlığı, gelişmiş kapitalist ülkelerde tam istihdamı sağlayacak politikalar için, insanca çalışma şartları için ve sosyal refah (temel ihtiyaçların kamu kaynaklarından sağlanması) için işçilerin ve diğer çalışan sınıfların mücadelelerine kuvvet vermekte idi. Sosyalizm seçeneğinin somut varlığı, gelişmiş ülkelerde hakim sınıfları emekçilerin taleplerine ayak diremekten caydırıp, emekçilere karşı uzlaşıcı davranmağa mecbur etti.

Sosyalist ülkelerin varlığı ve siyasi cazibesi, az gelişmiş ülkelerde de hakim sınıfları, emekçilerin refah ve kalkınma taleplerini ciddiye almaya, onlarla milli kalkınma ülküsünde uzlaşmaya zorladı. Sosyalist ülkeler bloku, ayrıca az gelişmiş ülkelerin hakim sınıflarının gelişmiş kapitalist ülkelerle müzakerelerinde ve ilişkilerinde manevra sahasını genişletmekte idi. Türkiye gibi ülkelerde planlı ithal ikameci sanayileşme ve 'popülist' denilen politikalar bu etkilerle ve dengeler içinde gerçekleşti.

1970'li ve 1980'li yıllarda Japonya, Almanya ve diğer Avrupa ülkelerinin tekeli şirketleri ABD tekeli şirketlerinin karşısında rakip olarak çıktı ve piyasa kapmada ve ham madde kaynakları ele geçirmede ABD'li şirketlere karşı rekabeti yoğunlaştırdı. Rekabet baskısı altında şirketler kar hadlerini korumak için üretim maliyetlerini kısmak, bunun için de işgücü maliyetlerini azaltmak için yeni yollar aramaya başladı.

1980'lerde neoliberal politikalara yönelişe, sosyalist ülkelerin kapitalizme dönüşü imkan sağladı. SSCB'nin iktisaden ve siyasi zayıflaması ve dağılması, Çin'in Batı ile uzlaşarak kapitalizmi yeniden kurması sosyalizmin alması bir toplum projesi olarak itibarını zayıflattı; plan ve devletçilik gibi fikirlere karşı güvensizlik yarattı. Sosyalist çözülmenin yarattığı psikolojik ortamda gelişmiş ülkelerin sermayedar sınıfları, tam istihdamı devletin görevi sayan anlayışa karşı, eğitim ve sağlık gibi hizmetleri toplumun ortak kaynaklarından sağlanması gereken temel haklar olarak gören sosyal anlayışa karşı ideolojik saldırıya geçti. Sosyal refah devletinin kalesi sayılan İskandinav ülkelerinde bile bu saldırı oldu. Sermayedar sınıflar çalışanların sosyal haklarını ve çalışma şartlarına ilişkin haklarını peyderpey iptal etti. İşe almayı ve işten çıkarmanın kurallarını esnekletti, iş güvencesini ortadan kaldırdı. Çalışma şartlarını, çalışma yerlerini, çalışma gün ve saatlerini esnetmeye girişti. Gelir dağılımını düzelten maliye politikalarını tersyüz etti.

*Dünyada ve Türkiye'de Neoliberal Politikaların Topluma Yansımaları Sağlıkta Neo-liberal Dönüşüm ve Sağlık Hakkı İçin Mücadele Sempozyumu, İstanbul Tabip Odası, 9 Ekim 2004

**Prof. Dr., ODTÜ Üniversitesi İktisat Fakültesi Öğr. Üyesi.

2. Az gelişmiş ülkelerde neoliberal uygulama

Gelişmiş ülkelerin burjuva sınıflarının yaptığını az gelişmiş ülkelerde de hakim sınıflar taklit etti. Bu ülkelerde burjuvazi sadece sosyal hakları tasfiye etmekle kalmadı, bunun yanısıra emekçilerin refahına da yansımaları beklenen milli kalkınma projesini de terk etti. Az gelişmiş ülkelerde milli kalkınma projesinin terk edilmesi, başka bir gelişme ile bağlantılı idi: ABD, Japon ve Avrupa tekelleri, maliyetlerini kısmak için sanayi ve hizmet üretiminin bazı safhalarını az gelişmiş ülkelere kaydırmayı hızlandırdı. Bunu, iletişimde ve ulaştırmada maliyetleri düşüren ve hızı artıran gelişmeler kolaylaştırdı.

Tekelci firmaların üretimlerini az gelişmiş ülkelere taşıması için az gelişmiş ülkelerin ithalatı ve sermaye hareketlerini serbestleştirmesi lazımdı. Burjuva sınıflar, emekçilerin refahının tekellerin fason siparişlerine ve yatırımlarına bağlı olduğunu, bu şirketlerin az gelişmiş ülkelere istihdam, döviz, tasarruf ve teknoloji getirdiğini yaydı. İhracata dayalı büyüme denilen bir politikayı uygulamaya koydu. Az gelişmiş ülkelerin ithalatı serbestleştirmesi, tekellerin sevdiği girdilerin az gelişmiş ülkelerde işlenmesini mümkün kıldı. Aynı zamanda tekellerin mamullerini az gelişmiş ülkelere ihracatının önündeki engelleri kaldırdı. Az gelişmiş ülkelerin sermaye hareketlerini serbestleştirmesi, tekellerin şirketlerin karlarını transfer etmelerini kolaylaştırdı.

Çok sayıda az gelişmiş ülkenin ihracata dayalı büyümeyi kalkınma stratejisi olarak benimsemesi bu ülkeler arasında ihracat rekabetini ister istemez yoğunlaştırdı. Az gelişmiş ülkeler genel olarak sanayide ve hizmetlerde kendileri üretim süreçleri icat edemediklerinden ve yeni mallar tasarımıyamadıklarından, harici teknoloji kullanarak dışarda tasarımılanmış mallar üretmektedir. Bu onları ihracat rekabetini fiyat kırarak yapmaya mecbur etmektedir. Fiyat rekabeti de ücret rekabetine dönüşmektedir. Az gelişmiş ülkelerde ucuz maliyetle üretilen malların gelişmiş ülkelerin tekellerine satılması, ve tekellerin bu malları büyük katma değer ilaveleriyle gelişmiş ülke piyasalarında pazarlaması, az gelişmiş ülkelerde gelişmiş ülkelere büyük ve sürekli bir kaynak transferi teşkil etmektedir. Bu kaynak transferi gelişmiş ülkelerdeki sermaye birikimini desteklemekte, az gelişmiş ülkelerin nispi, hatta bazı hallerde mutlak yoksullaşmasına yol açmaktadır.

Tekelci sermayenin talep ettiği konvertibilite ve sermaye transferi serbestisi de az gelişmiş ülkelerde sorunlara sebebiyet vermektedir. Bu tedbirler fakir ülkelerde varlıklı sınıfların döviz satın alarak servetlerini ülke dışına göndermesini mümkün kılmaktadır. Varlıklı sınıfların döviz talebini kısmen ihracat gelirleri karşılıyorsa, kısmen de yabancı sermaye girişleri karşılamaktadır. Yabancı sermayedarlar az gelişmiş ülkeden fonlarını topluca çektiğinde başlayan döviz bunalımı bütün toplumu ve ekonomiyi sarsmaktadır. Bu bunalımlarda yabancı sermayedarlara muntazaman ödeme yapabilmek

için devlet Uluslar Arası Para Fonundan (IMF'den) borçlanmaktadır. Bu uygulama, az gelişmiş ülkede burjuvazinin döviz cinsinden veya yabancı ülkelerde servet biriktirmesini sağlayan yabancı sermaye girişlerinin geri ödemesini bütün topluma yüklemiş olmaktadır. Birçok az gelişmiş ülkede ödemeler bilançosunda cari işlemler açısından çok daha fazla dış borç birikmesinin sebebi budur: konvertibilite ve ülkeler arası sermaye transfer serbestisidir.

3. Kamu ekonomisinde neoliberal siyaset

Tekelci sermayenin işçi sınıfına yönelik neoliberal siyasetinin bir unsuru, kamu kesiminin dönüştürme projesidir. Burjuvazi, hemen her yerde kamu kesiminde mali dengesizlik sorununu kamu kesimini dönüştürmek için bahane etmiştir.

Neoliberal stratejinin kamu ekonomisindeki bir hedefi kamu kesimindeki ücretlerdir. Nedeni şudur: kapitalist ekonomide, farklı işletmelerde ve iş kollarında çalışanlar, birbirlerine göre nispi ücretlerini korumak ister. Bu eğilimden ötürü, özel sektörde çalışan işçilerin ücretleri ile kamu sektöründeki işçi ücretleri arasında etkileşme vardır: bu ücretler aynı seviyede olmaz, ama bunlar birbirinden tamamen kopuk da değişmez. İşçi ücretleri ile memur maaşları da aynı tamamen kopuk değildir; reel artış ve azalışları birlikte olur. Tekelci sermaye, işçi ücretlerini bastırabilmek için kamu emekçilerinin de ücret ve maaşlarını bastırmak zorundadır. Türkiye'de kamu kurumlarında çalışan tabieler de aynı baskı altındadır.

Sermayedar sınıfların neoliberal ücret politikaları, emekçileri hayatlarını idame edebilmek için çareler aramaya zorlamaktadır. İşçi ve memurların tatil günlerinde veya mesaiden sonra ikinci bir işte çalışması, emekçinin ev kadını olan eşinin aile için daha çok üretim yapması, çocukları okul çağında iken çalışmaya göndermek, köyden kırsal erzak temini bu çarelerden başlıcalarıdır. TTB'ye göre Türkiye'de tabielerin yansından fazlası ek iş yapmaktadır¹.

İkincisi, burjuvalar ödedikleri vergilerle emekçi sınıfların hayatını idame ettirmek için gerekli hizmetlerin masrafına artık katılmak istememektedir. Emekçi sınıfların gereksediği eğitimi, sağlık hizmetlerini, sosyal güvenlik hizmetini, köy hizmetlerini vs.yi birer meta haline getirerek adım adım özelleştirmektedirler. Sağlık kurumlarında, eğitim kurumlarında artan miktarlarda alınan katkı payları bu sürecin bir unsurudur. Eskiden kamu kesiminin sağladığı hizmetleri, bundan böyle parası olan piyasadan satın alacaktır. Bu doğrultuda çabaların hedefi devleti küçültmek olarak ifade edilmektedir. Kamu hizmetlerini özelleştirme uygulamaları bir yandan kamu hizmetlerinden yararlanan tüm emekçileri etkilemekte, bir yandan da kamu istihdamını azaltarak kamu çalışanlarını etkilemektedir. Türkiye'de kamu kesiminde sağlık finansmanında, genel bütçe dışı kaynakların (döner sermayelerin ve bütçe dışı fonların) ağırlığının artmakta olması bu amaç ile izah edilebilir. İktidarın gıda denetimini Sağlık Bakanlığı'ndan Tarım Bakanlığı'na devrettikten sonra

mevzuat hazırlama işlerini aksatması sebebiyle birkaç aydır devletin ülkemizde gıda denetimi yapmaması da bu doğrultuda bir devleti küçültme uygulaması olarak yorumlanabilir. Maliye Bakanlığı'nın Bütçe Uygulama Talimatnameleri çerçevesinde pratisyen hekimlerin çok sık kullanılan temel ilaçlara reçete yazmasını tahdit etmesi de yine devleti küçültme hedefinin gereğidir.²

Burjuvazinin kendine düşen vergi külfetini azaltmak için uyguladığı başka bir politika da kamu gelirlerinde doğrudan vergilerin (yani gelirden alınan, gelirle orantılı vergilerin) ağırlığını azaltmak, ve dolaylı vergilerin (yani mal ve hizmet alım satımına salınan vergilerin) payını artırmaktır. 1980'de Türkiye'de doğrudan vergi gelirleri vergi gelirlerinin yüzde 62'si iken, bu pay azala azala 2003'te toplam vergi gelirlerinin yüzde 32'sine düşmüştür. Ancak, tüm kamu hizmetlerini süratle özelleştirmek mümkün olamamaktadır. Buna toplum direnmektedir. Burjuva sınıfı, devleti istediği oranda küçültemeyince devletin gelirlerine el koymanın ya da bu gelirleri kendi ihtiyaçları için kullanmanın yollarını bulmaktadır. Bunun en çarpıcı örneği, Türkiye'de burjuvazinin devleti borçlandırarak ve yüksek reel faiz oranları uygulayarak kamu gelirlerinin yarısına yakın bir kısmına faiz adı altında el koymasındır. Bu, bir yandan kamu gelirlerini sermayedarlara aktarırken, diğer yandan kamu hizmetlerine ayrılan kaynakları azaltarak kalıcı bir kamu hizmet tasfiye sürecine yaramaktadır.

Türkiye'de burjuvazinin kamu kaynaklarını kendi ihtiyaçlarına yönlendirmesine başka bir örnek, kamu sağlık kurumlarının özel sağlık kurumlarından hizmet alımını artırması, bu yoldan kamudan özel sektöre artan miktarda kaynak aktarılmasıdır. Bu kaynak aktarma, hastaların özel sağlık kurumlarına sevkinden, hastahanelerde bazı hizmetleri taşeron özel şirketlere yaptırmaya kadar çeşitli yöntemlerle gerçekleşmektedir. Kamu kesiminden özel kesime kaynak aktarmanın Türkiye'de toplam sağlık harcamaları içinde kamunun payının artması ile beraber gözlenmesi ilginçtir. Sağlık harcamalarının koruyucu hekimlik hizmetlerinden tedaviye yönelik sağlık hizmetlerine (aile hekimliğine) kaydırılması, ve koruyucu hizmetlere ayrılan payın tedricen azalması da burjuva sınıfın kamu kaynaklarını kendi sınıfsal ihtiyaçlarına yönlendirme teşebbüsü olarak görülebilir (TTB 2003, 14.s.).³

Neoliberal stratejinin kamu sektörünü dönüştürme tedbirlerinden biri de kamu yönetimini yerelleştirmedir. Şirketler üretime başlarken, yatırım yaparken maruz kaldıkları bürokrasiyi azaltmak, işçi çalıştırmanın maliyetini azaltmak, tabiatı, çevreyi tahrip etmenin maliyetine katılmamak, vergi gibi külfetlerden kurtulmak, kısaca kamu erkinin müdahalelerini asgariye indirmek için burjuva sınıfı kamu yönetimini coğrafi olarak parçalamak, mahalli idarelere bölmek istemektedir. Kamu yönetimini yerelleştirmek, mahalli idareleri yatırım cezbetmek ve fason üretim siparişleri cezbetmek için rekabete sokacaktır. Rekabet, mahalli idareleri şirketlere çalışanların haklarından, vergiden, çevre korumadan vs.den tavizler

vermeye mecbur edecektir. Burjuva sınıflar, kamu yönetimini yerelleştirme projesini demokratikleşme diye sunmaktadırlar. Türkiye'de kamu reform yasaları ile yürütülen yerelleşme projesinin aynı zamanda bazı kamu hizmetlerini özelleştirme yönünde bir adım oluşturduğu bilinmektedir.

Neoliberal strateji, devletin özel sektör faaliyetleri üzerinde denetimini azaltmayı da amaçlamaktadır. Bunun yöntemlerinden biri piyasaların düzenlenmesini kurullara devretmektir. Bu kurullarda özel sektör temsil edilmektedir. Kurullar, özel şirketlerin neoliberal eğilimli kamu görevlileriyle beraber kamu adına kendi kendini denetlediği bir örgütlenme olmaktadır.

Burjuvazinin neoliberal projesinde şirketlerde çalıştırdığı işçiden mümkün olduğunca yüksek bir artık elde etme amacı olduğunu belirttik. İşçilerin çalışma şartlarını esnetme tedbirleri bunu amaçlamaktadır. Aynı mantık, kamu kesiminde de uygulanmaktadır. Milli hasılanın bir kısmını kamu çalışanları ürettiğine göre kamu çalışanlarının da aynı çalışma disiplinine tabi olması gerekir. İş güvencesiz sözleşmeli memuriyeti yayma siyaseti, geçici personel uygulaması, kamu yönetimine yeni hiyerarşik kademeler getirme uygulamaları, bürokrasinin üst kademelerini yüksek maaşlara bağlama siyaseti, amirlerin maiyetlerine karne vermesi gibi yeniliklerin amacı memurları birlikte davranamaz hale getirmek ve işten çıkarılma korkusuyla itaate ve yoğun çalışmaya zorlamaktır. Ağustos 2004 tarihli kamu personel kanunu taslağı kamu kurum ve kuruluşlarında 5 tip istihdam, memurlara 77 kadro unvanı, ve 194 sözleşmeli personel unvanı öngörmektedir.⁴ Bu kademelendirmenin kamu çalışanlarının birbirlerine bakışları, dayanışmaları, mesleki iş birliği eğilimleri üzerinde ne gibi etkileri olabileceği tahmin edilebilir.

Neoliberal stratejinin kamusal unsurlarından biri de tabiatı (havayı, suyu) metalaştırmaktır. Daha önceleri insan emeğini ve insanın üzerinde yaşadığı toprağı metalaştırdıktan sonra, kapitalizmin küreselleşme döneminde son icadı çevreyi metalaştırmaktır. Kapitalizm, havayı kirletme hakkını alınıp satılır bir meta haline getirmekte, zehirli atıklar alıp satmakta, temiz içme suyunu kar güdüsüyle pazarlamaktadır. Keza bilginin metalaştırılması da kamusal bir mal türünün özelleştirilmesidir. İnsanlığın birikimli ortak ürünü olan bilginin kullanımını alınıp satılır hale getirmek, hele tıp, ecza ve tarım alanında bilgiyi metalaştırmak, dünyada gelirleri küçük bir sermayedar azınlığın elinde toplamanın etkili bir aracıdır.

4. Sonuç

Buraya kadar yaptığımız tahlil doğru ise bundan bir sonuç çıkmaktadır. Neoliberal politikalar sadece yanlış zihniyetle, ideolojik saplantılarla, basiretsizlikle, kapitalizmin ülkeler arası kurumsal çeşitliliği ile izah edilemez. Bütün belirtiler, gözlemler, kanıtlar neoliberal politikaların, bir sınıfın diğer sınıflara karşı, bir azınlığın

çoğunluğa karşı toplumsal kaynakları paylaşmama kavgası olduğunu göstermektedir. Milli hasılaya el koyma stratejisi olduğunu göstermektedir. Birçok sosyal bilimci artık neoliberal küreselleşmenin 19. yüzyılda hızlanan, ve 20. yüzyılda sosyalist devrimler sebebiyle kesintiye uğrayan kapitalist genişleme sürecinin devamı olduğunu yazmaktadır.

Neoliberal proje her ülkede aynı tempoda uygulanamamakta, toplumsal direnme sebebiyle her ülkede aynı başarıları kazanamamaktadır. Fakat bu, projenin ağır ilerlediği ülkelerde projenin uygulanmadığı anlamına gelmemektedir. Daha önemli bir yanığı da şudur: kapitalist dünya sisteminin merkezini teşkil eden ülkelerde işçi sömürsü, sömürgeci ve emperyalist siyasetle gerçekleşmiş büyük sermaye birikimi, bunun sağladığı yüksek emek üretkenliği, ve bu ülkeler şirketlerinin günümüzde uluslar arası ticaret yoluyla az gelişmiş ülke kaynaklarını sömürebilmesi, merkez ülkelerde (neoliberal uygulamalara rağmen) emekçilere az gelişmiş ülkelere kıyasla yüksek hayat standardı sağlayabilmektedir. Bizim gibi ülkelerde birçokları merkez ülkelerdeki emekçilerin hayat standardını kendilerinki ile kıyaslayarak o ülkelerdeki emekçi aleyhtarı neoliberal uygulamaları görememektedir. Gelişmiş kapitalist ülkelerdeki sosyal refah devletinin ayakta durduğunu ve bunun üstün bir siyasi kültür veya zihniyet sayesinde olduğunu sanmaktadırlar. Ve bizdeki neoliberal uygulamalarda (özelleştirme, kurullaştırma, yerelleştirme, esnekleştirmede vs.) merkez devletlerin telkin ve baskısının rolünü de görmemeyi tercih etmektedirler.

Türkiye’de burjuvazi, emekçi sınıflarla eskiden ne bağları var idiyse bunları koparmış, uluslararasılaşmış bir

sınıftır. Bu sınıfın Türkiye toplumunun geleceğine yönelik bir projesi, vizyonu yoktur. Buna karşılık kamu çalışanlarının, işçilerin, köylülerin, küçük burjuvazinin –neoliberal politikaların mağdurlarının – çıkarlarının ne yönde olduğu bellidir. Neoliberal projenin Türkiye’de nüfusun emekçi çoğunluğuna maliyeti çok çok ağırdır ve daha da ağırlaşacak gibidir.

Türkiye’nin ülke olarak kapitalist dünya sisteminin nüfuzundan çıkmak için, ve çoğunluğun tercihleri doğrultusunda politikalar belirleyip uygulamak için gerekli vasıflı insan gücü birikimi vardır; nüfusu ve coğrafyası buna elverişlidir. Tarihten gelen toplumsal birikimimizi ve mevcut imkanlarımızı değerlendirmek, bu yönde özne iradenin oluşmasına bağlıdır. Türk Tabipleri Birliği’nin sağlık hakkı uğrunda yürüttüğü mücadele bu özne iradenin gerçekleşmesine önemli bir katkı yapmaktadır.

DİPNOTLAR

¹ Sağlıkta Dönüşüm Programı, 2003 Türkiye’de Halka ve Hekimlere/Sağlık Personeline Ne Getiriyor? Türk Tabipler Birliği Yayınları. Ankara. Ekim 2003, 18.s.

² Pratisyen Hekimlik Derneği’nin 1 Ekim 2004 tarihli Dr. Erkan Kapaklı imzalı basın duyurusu.

³ Sağlıkta Dönüşüm Programı, 2003 Türkiye’de Halka ve Hekimlere/Sağlık Personeline Ne Getiriyor? Türk Tabipler Birliği Yayınları. Ankara. Ekim 2003, 14.s.

⁴ Dr. Seyhan Erdoğan. Kamu Personel Kanunu Taslağı (Ağustos, 2004) Neler Getiriyor? Yol-İş Dergisi, 81. sayı.